
Z HISTORIE

Wertherův efekt

Vacek J.

Vydání Goethova „Utrpení mladého Werthera“ v roce 1774 vyvolalo přehnané obavy z hromadné imitace protagonistovy sebevraždy u mladých lidí. V americkém sociologickém periodiku navrhl D. Phillips v roce 1974 termín „Wertherův efekt“. V psychiatrii a psychologii se objevuje jen sporadicky (Finzen 1998, Jonas 1992, Arenz 2001).

Mnoho znalců díla Johanna Wolfganga Goetha soudilo, že byl géniem s naprosto vyrovnanou psychikou, což však v souladu s realitou není. Jak jeho biografie tak i genetická zátěž v jeho rodině svědčí pro přítomnost cyklotýmní poruchy (ICD-10: F34.0). Po nezdařeném studiu práv v Lipsku od roku 1765 do léta 1768, kdy u něj propukla tuberkulóza, studoval Goethe od poloviny dubna 1770 do promoce počátkem srpna 1771 ve Štrasburku. Získal licenciát, opravňující ho k advokatuře. Vykonával ji v otcovském domě ve Frankfurtu nad Mohanem a v roce 1772 byl krátce praktikantem u říšského komorního soudu ve Wetzlaru, kde se setkal s mladou dívkou Charlottou (Lottou) Buffovou. Zamiloval se do ní a až dodatečně se dozvěděl, že je snoubenkou jeho přítele a staršího kolegy, vyslaneckého tajemníka Hanse Christiana Kestnera. Goethe měl v té době za sebou bouřliváckou literární dráhu, jež vrcholila dramatem „Götz z Berlichingenu“. Historické drama se stalo vzorem pro německé literární hnutí „Sturm und Drang“ („Bouře a vzdor“). Román o Wertherovi vznikl až po Goethově návratu z Wetzlaru ve Frankfurtu nad Mohanem a Goethe ho napsal během pouhých čtyř týdnů. Ve své autobiografii [3] se zmínil o svém neobvyklém duševním rozpoložení, v němž román sepisoval: *„Protože jsem toto dílko napsal do značné míry neuvědoměle, podobný náměsíčníku, podivil jsem se mu sám, když jsem teď je pročítal, abych na něm něco změnil a vylepšil.“* Doznal, že se v té době vážně zabýval problémem sebevraždy: *„Sebevražda je událostí lidské přirozenosti... Montesquieu uděluje svým hrdinům a velkým mužům právo přivodit si případně smrt... Zde však není řeč o takových osobách, které vedly významný život plný činů... máme... zde co do činění s takovými lidmi, jimž se omrzela život vlastně z nedostatku činů, v nejpokojnějším stavu světa, díky přemrštěným požadavkům na sebe sama. Protože jsem se sám ocitl v této situaci a nejlépe vím, jakou trýzeň jsem vytrpěl, co mě to stálo za námahu, abych z ní*

vybědl, nechci skrývat úvahy, v kterých jsem s dobrým rozmyslem probíral různé druhy smrti, jaké by bylo možno si vybrat.“

Vlastní román je kombinací příběhů dvou osob: Goetha samotného a jeho kolegy, právníka Karl Wilhelma Jerusalema (1747–1772). Znali se povrchně z Lipska, kde Jerusalem vystudoval práva. Byl synem známého teologa Johanna Wilhelma Jerusalema, jenž založil spolu s Lessingem nejstarší polytechnické učiliště v Německu (Collegium Carolinum) a byl kazatelem na dvoře braunschweigského vévody. Mladý Jerusalem se od dětství pohyboval v aristokratickém prostředí. Byl uzavřený, tichý, pilný, svědomitý, nutkavě spořivý a poněkud hypochondrický (psychoanalytik by řekl „anální charakter“ a Tellenbach „typus melancholicus“). Goethe se za lipského pobytu příliš studiu nevěnoval a tak se o něm později Jerusalem právem vyjádřil nelaskavě (prý to byl „ein Geck“, tedy „floutek“ nebo „hejsek“). Po studiu nastoupil Jerusalem jako sekretář u říšského komorního soudu ve Wetzlaru a jeho vztahy k nadřízenému byly nedobré. Z domova navyklý pohybovat se nenuceně v aristokratických kruzích tvrdě narazil, když byl vykázán z večírku u hraběte Basenheima poté, co byly přítomné dámy účastí osoby bez modré krve pohoršeny. Jeho nadřízený žádal vrchnost o jeho propuštění („nesnesitelný povýšenec“). Jerusalem se zamiloval do manželky svého kolegy, která mu dala košem a tak se celé maloměsto na jeho účet dobře bavilo. Od svého kolegy Kestnera si půjčil, tak jako Werther, pistoli a 30. října 1772 v noci se střelil do hlavy. Sluha ho našel kolem páté hodiny ránní a Jerusalem zemřel, stejně jako Werther, po 11. hodině dopoledne. Jeho pozůstatky odvezli lazebníci pomocníci ke hřbitovní zdi, kde byl bez asistence duchovního krátce před půlnocí pochován [1, 6, 7, 8]. Goetha o okolnostech Jerusalemovy sebevraždy informoval Kestner. Dal mu k dispozici i soudní spis. Uvádělo se v něm více příčin jeho sebevraždy (nejen nešťastná láska, nýbrž i konflikty s nadřízeným, „vyhazov“ z hraběcího domu, rozmlísky s otcem, leč i „vyšší motivace“, evidentně podmíněné jeho abnormní osobnostní strukturou s „marností jeho boje za pravdu a mravní dobro“). Je obtížné rozhodnout, do jaké míry je román Jerusalemovou a do jaké míry vlastní historií autora. Srovnání časových dat nám nepomůže. V roce 1772 odchází Goethe z Frankfurtu nad Mohanem na zkušenou „k wetzlarskému soudu“. Zahoří váš-

nivou láskou k Lottě. To jsou nesporné autobiografické prvky v románu. Příběh Wertherovy lásky s tragickým koncem se vlekl rok. Básnické dílo není kopií reality. Autobiografický podíl autora to však nezpochybnuje. Nešťastný Jerusalema ukončil svůj život koncem října 1772. V té době byl Goethe zpátky ve Frankfurtu nad Mohanem v rodném domě. Wetzlarská soudní praxe trvala jen několik málo měsíců. Děj románu složitý není.

Současníka román sotva upoutá. Nosný příběh lásky k Lottě příběhem Goethovým je, její partner Albert není nikdo jiný než Kestner, ale Wertherovy profesní nesnáze a trapné vyhoštění z hraběcího domu jsou opsány z Jerusalema osudu. Pouze dvě epizody jsou „mimo pořadí“. Nešťastný čeledín zamilovaný do ovdovělé statkářky je propuštěn a nového čeledína ze žárlivosti zabil. Wertherova snaha o jeho záchranu před popravou selhává. Pro psychiatra je zajímavé náhodné Wertherovo setkání se šíleným sběratelem bylin Jindřichem. „Kdyby ho Generální státy platily, byl by jiným člověkem“, ujišťoval Werthera. Také „oběť“ marné lásky k Lottě. Jako zuřivec se nadlouho ocitl v „blázinci“. Představa vášni jako příčin šílenství nebyla ani později mnoha psychiatrům cizí. Wertherova vášň zavini-la jeho sebevraždu, vášň čeledína zločin a vášň sběratele bylinek šílenství. Psychiatrie se bude za několik desetiletí potýkat s „osudovými“ vztahy kriminality, geniality, sebevraždy a šílenství. Román je dnešnímu citění dost odlehlý. První jeho část je zkomponována zřejmě dle fiktivních Goethových deníkových záznamů, ač to časově nehraje. Goethe prý zachycoval svůj se rozvíjející a posléze zauzlující vztah k Lottě Buffové. Svou citovou krizi přerušil útekem domů, Werther sebevraždou. Románová forma dopisů byla tehdy oblíbená. Adresát fiktivních dopisů Vilém? Prý vzdálený přítel, jenž zůstal u svých obchodů, spíše však perzoni-fikace svědomí té doby. Lottin partner Albert (Kestner), solidní úředník, kontrastuje s romanticky blouznivým a precitlivělým Wertherem. Psychoanalytici v něm nacházejí narcismus. „Jako melancholický narcista kultivuje svou vlastní niternost“, píše Schmidt [7]. Hledal prý v Lottě i náhradní matku, stejně jako Goethe později svým mnohaletým poutem na paní Charlottu von Stein (1742-1827) [3]. Wertherovo diletantské kreslení a malířství jeho trýzně z lásky nepřežily. Goethe v něm předvedl absolutizaci subjektivity bez hranic. Jeho deskripce přírody je projekcí jeho niterného rozpoložení. Jeden den idyla, následující den vše pohlcující netvor jako odraz střídání expanze a regrese v jeho duši [4]. První Wertherův fiktivní dopis nese datum 4. května prvního roku příběhu, poslední napsal Lottě na rozloučenou 21. prosince druhého roku. Místy se Goethe nevyhnul charakteristice sebe sama. „Nejednou jsi těžce nesl, jak přecházím ze žalu do nekázně a ze sladké zádumčivosti do zhoubné náruživosti“ [13, 5] nebo „Už mnoho lidí usoudilo, že život lidský je pouhý sen, a věru i já nemohu se zhodit

tohoto pocitu...vězení, do kterého jsme uzavřeni... [22, 5]. Deskripce Wertherovy blaženosti z vroucí lásky k Lottě prochází gradací a zvratem až do extrémního zoufalství, souvislosti s jeho kreativní potenci jsou zřetelné a mohou odhalovat i periody Goethovy tvůrčí vyprahlosti, jak je známe z jeho biografie [3]: „Mé tvůrčí síly jsou rozladěny v neklidnou ochablost, nemohu zahálet, a přece nejsem s to pracovat. Nemám obraznosti, nemám smyslu pro přírodu a knihy vzbuzují ve mně odpor...vnitřní mučivý neklid...“ (22. 8.) „...před očima se mi temní, sotva ještě slyším a cosi mně sevře hrdlo jako úkladný vrah, tu se mé srdce snaží ulevit stísněným smyslům divokými údery...vidím, že konec veškeré té bídě učiní jen hrob“ (22. a 30. 8.). „Taedium vitae“ řekli bychom. Deprese a jen pozůstatky záblesků rozumu v relaci k nepotlačitelné vášni: „Člověk je člověk, a ta troška rozumu, kterou snad má, přichází málo nebo vůbec ne v úvahu, jestliže vášně zuří.“ (12. 8.). Nedlouho před svou sebevraždou píše Werther Vilémovi: „...jsem v takovém duševním rozpoložení, v jakém byli asi nešťastníci, o nichž se věřilo, že jsou posedlí zlým duchem...je to vnitřní, neznámá zuřivost, která mi hrozí roztrhnout hruď, jež mi svírá hrdlo...bloudím mezi strašlivými nočními výjevy...tu se mne zmocnila hrůza a zas touha, ach, s rozevřenou náručí stál jsem nad propastí a vše mě táhlo dolů...nebyl jsem s to...učinit konec všemu utrpení...“ (12. 12.). Wertherův konec je kopií Jerusalema odchodu ze života. Od Alberta půjčené bambitky, poslední dopis Lottě, „Že mně bylo, Lotto, dopřáno toho štěstí zemřít pro Tebe, obětovat se pro Tebe!“ Soused zahlédl záblesk a zaslechl třesknout výstřel. O šesté ráno vstoupí sluha se světlem a nalezne svého pána na zemi. Vedle něho je kaluž krve a bambitka. Dá se do křiku, lomcuje jím. Werther neodpovídá, jenom ještě chroptí...Střelil se do hlavy nad pravým okem...čin provedl sedě u psacího stolu, načež se svezl a zmítal se v křečích kolem židle. Ležel na zádech...úplně oblečen, v botách a v modrém fraku se žlutou vestou...na psacím stojanu ležela rozevřena „Emilia Galotti“ (Lessingův román). Skonal ve dvanáct v poledne. V noci kolem jedenácté dal ho (správce) pochovat na místě, které si zvolil. Albert nebyl schopen účastnit se pohřbu. O Lottin život byly vážné obavy. Rakev odnesli řemeslníci. Kněz ji nedoprovázel [4].

Goethův román měl po svém německém vydání v roce 1774 ohromnou odezvu nejen v Německu. Na kongresu vévodů v Erfurtu v roce 1808 se Goethovi sám Napoleon doznal, že se od románu nedokázal odloučit. Byl „Werther“ vskutku tak objevný? O tom není sporu. Osvícenská literatura přinášela už jen religiózně olemovaná poučení. Citové potřeby lidí uspokojovány nebyly. „Werther“ je vyzdvihl. Úzkého racionalismu se vzdal. Oddal se excentrickému subjektivismu, nejvyššími hodnotami se mu stalo srdce, cit, vášň a prožitek toho či onoho dne. Obrátil se k měšťáckému světu zády. „Jak jsem rád, že jsem odešel“ [4]. Rozvolnil sociální vazby, stal se

„metafyzickým bezdomovcem“ a odhodil minulost. „*Chci se těšit z přítomnosti a minulé pominout.*“ Jeho cesta byla zničující „nemocí k smrti“. Lze mít za to, že ilustrovala i krizi, v níž se ocitl Goethe. Na rozdíl od svého tvůrce byl však Werther důslednější. V očích autorit té doby byl „Werther“ dílo nebezpečné, neodpovědné a amorální. Prolomilo tabu kolem sebevraždy a bariéry morálních a religiózních norem. Mysl současníků roznítit muselo. Po sedmileté válce (1756-1763) proti Fridrichovi Velkému se melancholická životní filozofie s důrazem na emoce rozšířila, a proto „Werther“ tolik lidí oslovil. Ve hře byly i další sociálně-psychologické faktory. Werther se stal idolem mládeže. Oblékala se podle něj: žlutá vesta, modrý kabát s mosaznými knoflíky, kožené kalhoty, shrnovací holínky, nenapudované vlasy až na šíji („Werthertracht“). Ženy nosily „Charlottin kroj“: jednoduchý bílý šat se světlemodrými stuhami. Byla to „wertherovská horečka“ („Wertherfieber“), na trhu se objevila voňavka „Eau de Werther“ a Wetzlar se stal poutním místem. Turisté obdivovali Wertherovu studnu, domy, v nichž bydlel Goethe a Lotta, místnost, v níž se zastřelil Jerusalem, u jehož hrobu končily půlnoční poutě a dokonce i ve vídeňském Prátru v roce 1781 uspořádali „Wertherův ohňostroj“ [6, 7, 8]. Jistý J. F. Knüppeln z Gery před Wertherovým efektem varoval („O sebevraždě“ 1790): „*Přepjatá citlivost, živená blouzněním a romantickou četbou, přivedla leckterého mladíčka nebo dívku k rozhodnutí ukrátit svůj život. V tomto století jsme zažili epochu, kdy se tohle citlivůstkářství vzrážalo a kdy se jím nakazila obě pohlaví. Známe přece onu wertherovskou horečku, jak řádila v německých zemích, jak mládenečkové otupovali své nervy a stávali se citlivými bloudy, jak dívky chtěly být Wertherkami, koukaly do měsíce, žvanily nesmysly o lásce a pohrdaly životem*“ [8]. Útoků na Goetha přibývalo. Pobouření byli konzervativci všeho ražení, veršotepci se na „protiwertherovské vlně“ přižívovali, všichni v přesvědčení, že svět zaplaví Goethovou vinou epidemie sebevražd. Unisono duchovní, literární vědci, historici i filozofové. Historik Steinberg z ústavu dějin psychiatrie lipské univerzity zveřejnil soupis koryfejí tohoto tažení [8]. V Lipsku román zakázali. Kdo ho vytiskne a prodá, zaplatí deset tolarů. I teologická fakulta byla na nohou. Samozřejmě z lidumilných důvodů: Zamezit riziku sebevražděné epidemie. Došlo k ní? Nikdo to neví. Statistická šetření neexistovala. Tu a tam někdo proti té „hysterii“ protestoval. Jiní román zesměšňovali a parodovali. Nadšenců mezi autoritami mnoho nebylo. Sám Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781) román odsoudil. Tvrzení pozdějších marxistů, že šlo o revoluční dílo, zcela neoprávněné není. Problém sebevraždy se dotýkal debaty o právu na svobodu osobnosti v absolutistickém státě a tak spor o „Werthera“ byl do jisté míry

sporem o lidské sebeurčení. Skutečně revoluční ideje Goethe v románu nevyslovoval. Kritiku aristokracie obsahuje jediný Wertherův dopis (z 15. března). Werther však kritizuje ze společenských poměrů jen to, co se ho osobně dotýká. Nezdá se, že by po vydání románu k signifikantnímu nárůstu počtu sebevražd vsutku došlo. V ojedinělých případech byly však souvislosti evidentní. Dne 16. ledna 1778 spáchala slečna Christine von Lassberg sebevraždu utopením v říčce Ilmu ve Výmaru, nedaleko Goethova domu, a básník pomáhal při vyprošťování její mrtvolky ze zamrzlé vody. Měla v kapse jeho román. Goethe prožil otřes a vinen se cítil. Podpořil zbudování památníku na místě neštěstí. V roce 1777 byl nalezen ve svém pokoji mrtvý jistý Karstens. Na svém stole ponechal otevřeného „Werthera“. Jiného mladíka zastihli po ránu v tragickém postoji: pistole u hlavy nad pravým okem. Vzápětí zmáčkl spoušť. Miss Glovers v Londýně se otráвила a pod polštářem našli „Werthera“. K idolizaci „Werthera“ bez pochyb došlo. I dnešní mládež uctívá své idoly se vším všudy, zejména hudebníky a herce. O imitacích sebevraždy se ví dost. Podle Arenze [1] potrefí taková nákaza osoby s presuicidálním syndromem (Ringel, 1953): Zúžení duševní životní sféry, osamění a psychická stagnace, útlum heteroagresí, zvrát do autoagrese, ztráta libida, sebevražedné sny a fantazie atd. Podíl médií nelze popřít. Zpráva o sebevrahovi na titulní straně novin škodí víc než uvnitř listu. Nejhorší je sebevraždu romantizovat či zahalovat do mystérií. Zveřejňovat snímky sebevrahů není radno. Ve Vídni a v Mnichově přestali psát o sebevraždách skokem pod vlak a metro. Teď to tam udělá jen málokdo. Jsou místa sebevraždami proslavená, kouzlo jejich přitažlivosti značné. Prý se tak „proslavil“ pařížský sloup na náměstí Vendome. I pražský Nuselský most byl od roku 1973 „mostem sebevrahů“. Skoků z něj ubylo až od roku 1991 díky instalaci bezpečnostního pletiva. Existoval i „slavný“ pád v přímém televizním přenosu někdy z té doby. Sebevražda a smrt slavných lidí? Další riziko (Anglie po smrti princezny Diany). A sebevražda ve filmu? V Německu běžel v roce 1981 televizní film „Smrt jednoho školáka“. Skočil pod vlak. Po vysílání vzrostl počet sebevražd mladých chlapců skokem pod vlak o 170 %. Pro rodinného příslušníka a příbuzného se riziko nápodoby zvyšuje. A na internetu nalezne „zájemce“ i návod, jak ukončit život. Wertherův efekt tedy existuje. Jediným obžalovaným však výmarský génius není. Co třeba Jean Améry, vlastním jménem Hans Mayer (1912-1978), se svou knihou „Hand an sich legen“? I on sám sebevraždu spáchal. Vydání románu „Utrpení mladého Werthera“ v roce 1774 obávanou sebevražednou epidemií pravděpodobně nevyvolalo. Nápodobě sebevraždy Goethe pouze nevědomky propůjčil jméno.

LITERATURA

1. **Arenz, D.:** Eponyme und Syndrome in der Psychiatrie. Köln, Viavital-Verlag, 2001.
2. **Finzen, A.:** Der Patientensuizid. Bonn, Psychiatrie-Verlag, 1988.
3. **Goethe, J. W.:** Z mého života. Báseň a pravda. Praha, Mladá fronta, 1998.
4. **Goethe, J. W.:** Utrpení mladého Werthera. Praha, SNKLHU, 1956.
5. **Jonas, K.:** Modelling and suicide: A test of the Werther effect. *British Journal of Social Psychology*, 31, 1992, pp. 295-306.
6. **Phillips, D.:** The influence of suggestion on suicide: substantive and theoretical implications of the Werther effect. *American Sociological Review*, 39, 1974, pp. 340-354.
7. **Schmidt, J.:** Die Geschichte des Genie-Gedankens in der deutschen Literatur, Philosophie und Politik 1750-1945, Band 1. 3. Auflage. Universitätsverlag Winter, Heidelberg, 1998.
8. **Steinberg, H.:** Der „Werther-effekt“. *Psychiat. Prax.*, 26, 1999, pp. 37-42.

*MUDr. Jaroslav Vacek
Lesní 15
360 07 Karlovy Vary*

RECENZE KNIHY

Vašina L.: **Klinická psychologie a somatická psychoterapie**
Díl I., Brno, Neptun, 2002, 233 stran, ISBN 80-902896-4-9.

Autor recenzované práce doc. PhDr. Lubomír Vašina, CSc., působí jako docent Psychologického ústavu Masarykovy univerzity v Brně a má rozsáhlou zkušenost v oblasti klinické psychologie.

Publikace předkládá řadu témat. Za nejvýznamnější témata práce můžeme považovat odkazy na etické aspekty psychologie, koncepci klinické psychologie v českém zdravotnictví a program výuky v pregraduálním studiu (syllabus Psychologického ústavu Masarykovy univerzity v Brně) a dále prezentaci psychoterapeutického směru, označovaného jako somatická psychoterapie. Práce uvádí rozsáhlou literaturu (kolem 350 citovaných prací), z toho 14 prací publikovaných po roce 2000.

Přehled kapitol:

1. Evropský metakodex etiky a charta profesionální etiky.
 2. Obsah etických kódů členské asociace.
 3. Etický kodex ČMPS.
 4. Koncepce klinické psychologie v českém zdravotnictví.
 5. Psychofyzický problém.
 6. Model osobnosti pro klinicko-psychologickou praxi.
 7. Definice a předmět klinické psychologie ve formě sylabu.
 8. Biologická terapie duševních poruch.
 9. Psychofarmakoterapie duševních poruch.
 10. Somatická psychoterapie.
 11. Obrany JÁ a obranné charakterové struktury.
 12. Některé obecné terapeutické návěští v heslech.
 13. Epilog – kazuistika.
- Jednotlivé kapitoly nemají zcela jednotící linii.

Autor chtěl pravděpodobně prezentovat psychoterapeutický přístup somatické psychoterapie na pozadí otázek, vztahujících se k celkové koncepci oboru klinické psychologie, včetně etických principů a jejich kodifikace. V této části jde zejména o vymezení principů oboru psychologie (zejména klinické psychologie), koncipované národními i evropskými institucemi. Kapitoly, které se vztahují k biologické terapii duševních poruch a psychofarmakoterapii, jsou informativně zvládnuté, podle mého názoru by však měly být publikovány alespoň se spoluautorstvím odborníka z oblasti psychiatrie. Za nejzajímavější lze pokládat kapitoly věnované somatické psychoterapii, psychoterapeutickému směru, který aspiruje na uznávané místo v rámci běžnějších psychoterapeutických přístupů. Čtenář s tolerancí k alternativnějším přístupům může ocenit snahu podat systematicky přehled problému a akceptovat způsob, který autor klade na propojení somatických a psychických dějů a hledá možnosti terapeutických intervencí. Čtenář orientovaný na důkazy zaměřenou medicínu bude pravděpodobně k textu kritičtější. Práce ukazuje na to, že vývoj v oblasti psychoterapie směřuje jednak k širšímu pojetí a zahrnutí různých směrů (Evropská psychoterapeutická asociace), jednak k užšímu pojetí, v němž je zejména v použití pro oblast zdravotnictví kladen důraz na důkazy a konsenzus autorit. Přístup, který recenzovaná práce představuje, ve srovnání s u nás akreditovanými přístupy, vychází z méně obvyklých variant psychoterapeutického uvažování, může však přinést inspirující podněty.

Doc. PhDr. Jana Kocourková